

Kapcsolati és hálózati tőke

Vázlat a társadalmi tőke kettős természetéről¹

Kisfalusi Dorottya

kisfalusi.dorottya@gmail.com

Beérkezés: 2012. 10. 15.

Átdolgozott változat beérkezése: 2013. 04. 10.

Elfogadás: 2013. 04. 21.

ÖSSZEFOGLALÓ: A tanulmányban a társadalmi tőke fogalmát ért bírálatokra reflektálva ismertetem és kritikailag elemzem azt a Hartmut Esser német szociológus által kidolgozott tipológiai rendszert, mely a fogalom különböző szociológiai jelentésváltozatainak megkülönböztetésére és definiálására vállalkozik. A társadalmi tőke különböző jelentéstartalmainak áttekintése után bemutatom a társadalmi tőke Esser által elkülönített két típusát: a kapcsolati és a hálózati tőkét, továbbá e tőkefajták altípusait: a pozicionális tőkét, bizalomtőkét és kötelezettségtőkét, valamint a hálózatkontrollt, hálózatbizalmat és hálózatmorált. E tőkefajták sajátos jellemzőinek ismertetése után bemutatom a kialakulásukhoz szükséges mechanizmusokat és strukturális feltételeket, valamint kísérletet teszek arra, hogy korábbi társadalmi tőke-fogalommal foglalkozó teoretikusok koncepcióit elhelyezzem az Esser által megalkotott konceptuális keretben.

KULCSSZAVAK: társadalmi tőke, kapcsolati tőke, hálózati tőke, konceptuális keret, Esser

A társadalmi tőke fogalma a huszadik század elején jelent meg elsőként a szakirodalomban (Hanifan 1920), de a máig sokak által hivatkozott főbb definíciós kísérletek és elemzések a hetvenes-nyolcvanas években születtek (pl. Loury 1977, 1981; Bourdieu 1998 [1983]; Coleman 1998 [1988]).² Ezzel nagyjából egy időben alakult ki egy olyan kutatási irány is, amely kezdetben még a társadalmi tőke-fogalom használata nélkül ugyan, de szintén a társas kapcsolatok és hálózati struktúrák szerepét hangsúlyozta, elsősorban a munkahelykeresés, információszerzés, státuszelérés és gazdasági sikeresség területére koncentrálva (pl. Granovetter 1973, 1974, 1983; Lin és munkatársai 1981; Burt 1992).³ Ezen szociológiai elemzések közös jellemzője, hogy az egyének közötti kapcsolatokra vagy az egyén és szűkebb közössége közötti viszonyokra összpontosítanak, azt vizsgálva, milyen erőforrások állnak az egyes

1 A tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005. számú TÁMOP programja támogatásával készült. Köszönettel tartozom Szántó Zoltánnak a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségéért. Szeretnék továbbá köszönetet mondani a kézirat két bírálójának és Takács Károlynak a kritikái jellegű javaslataikért.

2 A társadalmi tőke-terminus történeti jelentésváltozatainak, működési mechanizmusainak és mérési módjainak összegzéséről lásd Orbán és Szántó (2005).

3 E két kutatási irány aztán igen hamar összetalálkozott egymással. A hálózati struktúra és pozíció elemzéséből kiinduló teoretikusoknál ugyanúgy megjelent és kulcsfogalomná vált a társadalmi tőke-terminus (lásd Lin 2001a, 2001b; Lin és munkatársai 2001), ahogy a társadalmi tőke felől közelítő kutatók elemzései is reflektáltak Granovetter, Burt vagy Lin munkáira (lásd például Portes 1998).

szereplők rendelkezésére, és milyen előnyökre tehetnek szert azáltal, hogy egy (vagy több) hálózati struktúrába ágyazódnak.

A kilencvenes években aztán a politikatudomány területén is megjelent egy új megközelítés, amely a társadalmi tőkére mint nagyobb közösségek, sőt akár egész nemzetek jellemzőjére tekint. Az irányzat legismertebb képviselője Robert Putnam, aki a társadalmi tőkét a civil szövetkezés magas fokával, a reciprocitás, a szolidaritás és a bizalom általánosan érvényes normáival, valamint a közösségek azon képességével azonosítja, hogy kommunikáció és koordináció útján képesek megoldani különböző típusú kollektív cselekvési problémákat (Putnam 1993, 1995, 2000). Putnam műveinek megjelenését követően a közpolitikai érdeklődés is megélné a koncepció iránt, 1999-ben például a Világbank jelentetett meg egy kötetet, amelyben neves közgazdászok tanulmányai olvashatók a társadalmi tőke gazdasági vonatkozásairól és számos kutatási projekt eredményéről (Dasgupta – Serageldin 1999).

A fogalom használatának elterjedésével és a definíciók burjánzásával megszapordtak a társadalmi tőkével kapcsolatos kritikai hangok is.⁴ Vannak szerzők, akik szerint a társadalmi tőke-fogalom használatát teljes mértékben kerülni kell: ilyen álláspontot képvisel például Manski (2000), valamint Sik Endre (2006, 2012), aki a társadalmi tőke fogalma helyett a kapcsolati tőke koncepciója mellett érvel. Mások – bizonyos megszorítások mellett – a bírálatok ellenére is indokoltnak látják az elnevezés megtartását (pl. Portes 1998, 2010). A közgazdász Sobel (2002) véleménye szerint a társadalmi tőke-kutatások eredményei azt sugallják, hogy a témakörrel érdemes foglalkozni, és csupán azért, mert e kutatási területek együttesére egy homályos kulcsfogalommal utal a szerzők többsége, nem kellene elutasítanunk számos egyébként érdekes és releváns kutatási problémát is.

Jelen tanulmányban olyan megközelítést mutatok be, amely – a Sobel által felvetett problémára is megoldást kínálva – a társadalmi tőke-fogalom különböző szociológiai irányzatainak megkülönböztetésére, és ezen keresztül a terminus pontos explikációjára, eltérő jelentésváltozatainak világos elhatárolására és ezek definiálására vállalkozik. Hartmut Esser német szociológus 2008-ban megjelent tanulmányában⁵ a társadalmi tőke fentebb vázolt fogalmi zűrzavarában próbál meg rendet teremteni azáltal, hogy megkülönbözteti egymástól a társadalmi tőke két, elméletileg elkülöníthető koncepcióját, a kapcsolati és a hálózati tőkét,⁶ majd ennek keretében definiálja ezek különböző típusait. Ezt követően a szociológiai szakirodalomban létező különböző fogalmi meghatározásokat megpróbálja beilleszteni az általa kialakított tipológiai rendszerbe. Az alábbiakban Portes és Esser nyomán áttekintem a társadalmi tőke-koncepció kétféle jelentéstartalmát, bemutatom az Esser által ki-

4 Erről jó áttekintést ad pl. Sik Endre (2006) tanulmánya.

5 A 2008-ban megjelent angol nyelvű tanulmányban felvázolt rendszer német nyelven már korábban is olvasható volt (Esser 2000).

6 Az Essernél *relational capital* (*Beziehungskapital*) néven szereplő tőkefajtát kapcsolati tőkének, míg a *system capital* (*Systemkapital*) fogalmat – a magyarul nehézkesen hangzó 'rendszer-tőke' kifejezés használatának elkerülése érdekében – hálózati tőkének fordítottam. A rendszer kifejezés Esser gondolatmenetében azért merül fel, mert a hálózatot a „relációk rendszereként” írja le, de talán nem vétünk nagy hibát, ha ennek ismeretében magyarul a rendszer helyett a hálózatra utalunk.

dolgozott fogalmi rendszert, majd folytatom azt az Esser által elkezdett munkát, amely a korábbi teoretikusok elméleteit és elemzéseit megpróbálja elhelyezni az új konceptuális keretben. Eltekintek viszont – számos összefoglaló tanulmány és tanulmánykötet létének ismeretében – a téma klasszikusai által megalkotott definíciók szisztematikus áttekintésétől.⁷

A társadalmi tőke kettős természete

A szociológiai szakirodalomban a társadalmitőke-fogalom elsősorban Bourdieu és Coleman munkássága nyomán került az érdeklődés középpontjába. Jelen tanulmányban eltekintek a két szerző témával foglalkozó írásainak részletes ismertetésétől, de gondolatmenetemhez elengedhetetlen, hogy pár mondatban bemutassam az általuk alkotott tőkekonceptió néhány sajátosságát. Bourdieu (1998) definíciója szerint „a társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült *viszonyai* tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak” (Bourdieu 1998: 165, kiemelés az eredetiben), és az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt az egyén kapcsolathálójának kiterjedésétől, másrészt azon személyek tőkével (erőforrásokkal) való ellátottságától függ, akikkel kapcsolatban áll.⁸ E társas kapcsolatháló nem eleve adottak, hanem tudatos (egyéni vagy kollektív) beruházási stratégiák eredményeként jönnek létre. Felfogásában ugyan a társadalmi tőke az „egy csoporthoz való tartozáson” (Bourdieu 1998: 166) alapul, de e tőkére mégis magánjósággként tekint, és elemzésében annak bemutatására koncentrálna, hogy milyen előnyöket nyújt e csoporttagság a csoportot alkotó egyének számára.

Coleman (1998) a társadalmi tőkét funkciója alapján definiálja.⁹ Megfogalmazása szerint a társadalmi tőke „olyan különböző entitások csoportja, amelyeknek két közös vonásuk van: mindegyik valamilyen társadalmi struktúra aspektusa, és mindegyik megkönnyíti e struktúrán belül a cselekvők – akár személyek, akár testületi aktorok – bizonyos cselekedeteit” (Coleman 1998: 14).¹⁰ Coleman elemzésében már megjelenik a társadalmi tőke közjóság jellege, bizonyos formáinak előnyös hatásait ugyanis nemcsak azok az egyének élvezhetik, akik részt vettek a létrehozásában, hanem mindenki, aki tagja az adott struktúrának. Ez pedig – legalábbis a kollektív cselekvés klasszikus elmélete alapján (Olson 1987) – a szóban forgó tőke megteremtése során kollektív cselekvési és potyautas-problémákat hívhat életre.

7 Azok számára, akik erre mégis kíváncsiak, ajánlom Portes (1998) kiváló összefoglaló tanulmányát.

8 Hasonló elgondoláson alapulnak a társadalmi tőke individuális megközelítését alkalmazó és annak alapjául a kapcsolathálózatokba való beágyazottságot tekintő Nan Lin (2001b) és Martin van der Gaag (2005) által megfogalmazott definíciók is. E definíciók szerint az egyének rendelkezésére álló társadalmi tőkét azok az erőforrások alkotják, melyek a kapcsolathálón keresztül érhetőek el, illetve mobilizálhatóak. Lin (2001b) elmélete szerint a társadalmi tőke mennyiségi és minőségi ismérveit, valamint megtérülését a társadalmi rétegződés hierarchikus struktúrájában elfoglalt pozíció, az egyének kapcsolathálózati elhelyezkedése, valamint az egyéni cselekvés célja (instrumentális vagy expresszív cselekvés) befolyásolják.

9 Ezt később Portes (1998) Coleman szemére is veti, mivel szerinte ez is szerepet játszott a fogalom jelentésváltozatainak későbbi burjánzásában.

10 Coleman a társadalmi tőke következő típusait azonosítja: kötelezettségek és elvárások, információk csatornák, normák és hatalmú szankciók, hatalmi viszonyok, valamint kisajátítható és szándékosan létrehozott társadalmi szervezetek (Coleman 1990).

Mint látható, a francia és az amerikai szociológus társadalmitőke-felfogása lényeges különbségeket mutat, de néhány fontos ponton mégis megegyezik: az elemzési egység mindkettejükénél az egyén vagy a kiscsoport (és nem a nagy közösség vagy nemzet), valamint mindketten azokra az előnyökre és erőforrásokra koncentrálnak, amelyeket a társas viszonyrendszer az *egyének* vagy családok számára biztosít. Coleman ugyan hangsúlyt helyez a közösségre, sőt hajlamos arra, hogy az általa optimálisnak vélt hálózati struktúráknak csak pozitív hatásokat tulajdonítson, de elemzésében a közösség jellemzői azért számítanak, mert az egyének számára társadalmi tőkét teremthetnek (Portes 2010). És ebben a tekintetben Coleman koncepciója különbözik azoktól a későbbi elemzésektől, amelyekben a társadalmi tőke kizárólag (vagy legalábbis elsősorban) nagyközösségek sajátosságaként jelenik meg (lásd Putnam 1995, 2000).

Alejandro Portes több tanulmányban (Portes 1998, 2000, 2010) is foglalkozik a társadalmitőke-fogalom e két különböző jelentéstartalmának összehasonlításával,¹¹ bírálva azt az elméleti fordulatot, amely a társadalmi tőkére nem az egyes individuumok, hanem egész közösségek és nemzetek sajátosságaként tekint. Portes (és Sobel [2002]) kritikája szerint a kollektivistikus koncepcióra alapozott gondolatmenetet körkörös logika jellemzi, azaz az okok és hatások nincsenek kellőképpen elkülönítve. Előfordul, hogy társadalmi tőkének tekintik azokat az eredményeket, amelyek valójában a társadalmi tőke felhasználásával jöttek létre, vagy ahogy Sobel fogalmaz, „egy sikeres csoport sikerének kulcsát abban látjuk, hogy társadalmi tőkével rendelkezik, de annak bizonyítékául, hogy a csoport társadalmi tőkével rendelkezik, azt tekintjük, hogy sikeres” (Sobel 2002: 146, saját fordítás).

Portes a követendő elméleti irányvonalat a társadalmi tőkét mint az egyének sajátosságát felfogó megközelítésben látja, bár – udvariasan – megjegyzi, hogy nem utasítja el teljesen azt az „ideologizált” elképzelést sem, amely a társadalmi tőkét nagy aggregátumok strukturális tulajdonságának tekinti. Hangsúlyozza azonban, hogy ez az irányvonal jelenlegi formájához képest jóval nagyobb elméleti kidolgozottságot igényel, és még ha más diszciplínákban esetleg meg is állja a helyét, a gazdaszociológiai elemzésekben nincs létjogosultsága.

Portes azonban hangsúlyozza, hogy a társadalmitőke-koncepció akkor is tartalmaz feszültségeket, ha a fogalom jelentését az eredeti, Bourdieu és Coleman nyomán kidolgozott koncepcióra szűkítjük. A társadalmi tőkéből ugyanis mind az egyének, mind az egyének alkotta közösségek profitálhatnak, azonban az egyéni és kollektív célok – sőt, bár Portes ezt nem hangsúlyozza, de egy adott egyén különböző céljai is – gyakran ellentmondásban állnak egymással. A legszemléletesebben Coleman és Burt gondolatmenetének összehasonlításában jelenik meg ez az ellentmondás: míg Burt (1992) a strukturális lyukak és ezáltal a gyenge kötések társadalmitőke-képző

11 2000-ben publikált írása *The Two Meanings of Social Capital* címmel jelent meg, s ennek tanulmányom későbbi részében még lesz jelentősége.

funkcióját hangsúlyozza, addig Coleman (1998) az erős, multiplex kötéseket tartalmazó sűrű hálózatok kontrollképességét emeli ki (Portes 2010).

Hartmut Esser is a társadalmi tőke természetének ezen kettősségéből indul ki egy 2008-ban, a Dario Castiglione, Jan W. Van Deth és Guglielmo Wolleb által szerkesztett *The Handbook of Social Capital* című kötetben megjelent tanulmányában, melynek címe – *The Two Meanings of Social Capital* – pontosan megegyezik Portes 2000-ben közreadott cikkének címével (Esser 2008).¹² Esser azon teoretikusok közé tartozik, akik nem utasítják el a társadalmi tőke putnami megközelítését sem, azonban a társadalmitőke-definíciók sokaságát látva fontosnak tartja a különböző tőketípusok egyértelmű terminológiai megkülönböztetését. Ebből kifolyólag e tanulmányában arra vállalkozik, hogy az individuális és kollektív megközelítések szintézisét nyújtva konceptualizálja a társadalmitőke-fogalom két elméletileg elkülöníthető aspektusát – amelyeket ő kapcsolati és hálózati tőkének nevez –, azonosítsa és rendszerbe foglalja ezek altípusait, továbbá felvázolja az egyes altípusok működésének mechanizmusait és strukturális feltételeit. Végül áttekinti, hogy milyen kölcsönhatások léteznek a társadalmi tőke két alapformája között.

Esser szerint a társadalmitőke-fogalom használatában rejlő pontatlanságok arra vezethetők vissza, hogy a terminust a társadalmi beágyazottság két elméletileg különböző aspektusának jelölésére használják a szakirodalomban. E tőkefajta különlegességét abban látja, hogy az erőforrások feletti rendelkezés és azok felhasználása során az egyéni és társadalmi szempontok különböző mértékben kombinálódnak: egyrészt lehetőség van a társas kapcsolatokba való egyéni beruházásokra és az ennek nyomán mobilizálható erőforrások egyéni kiaknázására, másrészt sem a beruházás sikere, sem a társadalmi tőke felhasználhatósága nem befolyásolható teljes mértékben az egyéni szereplők által. Mindez Esser szerint arra utal, hogy különbséget kell tennünk a társadalmi tőke két fajtája között, hiszen a fogalom alatt értjük egyfelől az egyéni szereplők társadalmi erőforrásokkal való ellátottságát,¹³ másfelől viszont a terminus utalhat a teljes kapcsolatháló „teljesítményére”, amely a hálózat minden tagja számára előnyöket kínál. A társadalmi tőke e két elméletileg különböző vonatkozása empirikusan kölcsönhatásban állhat egymással, de Esser e kölcsönhatás alaposabb megértéséhez elengedhetetlennek tartja a társadalmi tőke különböző formáinak elméleti elkülönítését és konceptualizálását.

Az alapvető fogalmi nehézség tehát abban áll, hogyan kezeljük elméletileg a társadalmi tőke individuális és kollektív vonatkozását. Esser a kettő közötti különbség illusztrálására a társas kapcsolatok által nyújtott erőforrások és előnyök/hasznok hat tipikus formáját különbözteti meg: 1. az információkhoz és a közösségi lét kívánatos formáihoz való hozzáférés; 2. az egyének készítése arra, hogy kockázatos ügyletekbe bonyolódjának másokkal; 3. támogatás, segítségnyújtás és szolidaritás;

¹² Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az amerikai szociológus érdeklődése előbb fordult e téma irányába, mint a német kollégáé, hiszen, mint már említettem, Esser főbb megállapításai német nyelven már 2000-ben napvilágot láttak (a társadalmi tőke kétféle formájával foglalkozó fejezet a *Zwei Arten des sozialen Kapitals* címet viseli [Esser 2000]).

¹³ Értve ezalatt azokat az erőforrásokat, amelyek rokoni, baráti, ismerősi stb. kapcsolataikon keresztül a rendelkezésükre állnak.

4. a társadalmi kontroll lehetősége, figyelmesség a hálózat más tagjainak sorsa és cselekedetei iránt; 5. a bizalom légköre a hálózatban; 6. általánosan érvényesnek tekintett normák, értékek és morál egy csoporton, szervezeten vagy társadalmon belül (Esser 2008: 24–25). Míg a felsorolt előnyök/hasznok és erőforrások első három formája Esser szerint inkább magánjavaknak tekinthetők, mivel erősen függnék az individuumok egyéni és szándékos erőfeszítéseitől, továbbá szükség esetén mozgósíthatók az egyének által, addig a második három elemet tartalmazó csoport kollektív jelenségeket takar, és az itt szereplő előnyök/hasznok és erőforrások közjavak.

Adott egyén társadalmi tőkéje tehát két teljesen különböző módon fogható fel, Esser terminológiájával fogalmazva meg kell különböztetnünk egymástól a kapcsolati és a hálózati tőkét. A kapcsolati tőke Esser definíciója szerint azon erőforrások értéke, melyekhez az ezen erőforrásokkal rendelkező személyekhez fűződő kapcsolatainkon keresztül juthatunk hozzá. E kapcsolatainkba szándékosan beruházhatunk, bízva abban, hogy az ilyen befektetés „költségei” a későbbiek során valamilyen „hozam” formájában megtérülnek. A hálózati tőke ezzel szemben a társadalmi kapcsolatok rendszerének olyan emergens tulajdonsága, mint a működő társadalmi kontroll, a hálózati bizalom és az átfogó hálózati morál egy adott csoportban, szervezetben, közösségben, régióban vagy társadalomban.¹⁴ Mivel e jellegzetességek nem csupán a hálózati egyének közötti egyes kapcsolatokra, hanem az egész hálózati rendszerre jellemzőek, és mivel a hálózat egésze iránti „kollektív” attitűdöt foglalják magukban, nem vezethetők vissza maradéktalanul a kapcsolatháló kialakítását és fenntartását célzó egyéni viselkedésekre.

A tanulmány további részében részletesen ismertetem és kritikailag elemzem a társadalmi tőke Esser által felvázolt különböző típusait. Ennek során az általa megalkotott tipológiát szisztematikusan összevetem Coleman koncepciójával, akinél a társadalmi tőke közjószág jellege és az ebből eredő problémák szintén markánsan megjelennek, de utalok a Portes és Sensenbrenner munkájához fűződő kapcsolódási pontokra is. Végül bemutatom a kapcsolati és hálózati tőke összefüggéseire és a hálózati tőkét létrehozó mechanizmusokra vonatkozó esseri elméletet.

Kapcsolati tőke

Esser (2008) a kapcsolati tőkét az egyének olyan személyes erőforrásának tekinti, amelynek értéke korábbi szándékos beruházásaiktól függ. A társadalmi tőke individuális megközelítését alkalmazó teoretikusok definícióihoz hasonlóan (Bourdieu 1998; Lin 2001b; Van der Gaag 2005) adott egyén kapcsolati tőkéjének mennyisége Esser szerint megegyezik mindazon erőforrások és hasznok összegével, amelyek a más egyénekhez fűződő közvetlen és közvetett kapcsolatokon keresztül érhetőek el számára. Mivel a többi egyén által kontrollált erőforrásokhoz nem automatikusan

14 A hálózati tőke tehát Esser gondolatmenete alapján Coleman kisebb közösségeinek és Putnam nemzeteinek szintjén egyaránt értelmezhető.

jutunk hozzá, hanem az adott kapcsolat jellegétől függően, ezért Esser ennek megfelelően a kapcsolati tőke három altípusát különbözteti meg: a pozicionális tőkét (*positional capital, Positionskapital*), a bizalomtőkét (*trust capital, Vertrauenskapital*) és a kötelezettségtőkét (*obligation capital, Verpflichtungskapital*).

Pozicionális tőke

A pozicionális tőke koncepciója a társadalmi tőke-kutatások azon irányzatán alapul, amelyek a hálózati struktúrában elfoglalt helyzet által nyújtott előnyökre koncentrálnak. Esser definíciója szerint a pozicionális tőke akkor keletkezik, amikor az egyén stratégiai megfontolások alapján a kapcsolatokba való beruházási döntéseit optimalizálja és a hálózati struktúrában adódó kedvező pozíciókat tudatosan elfoglalja (Esser 2008: 31).

Esser e tőkefajta konceptualizálása során Granovetter gyenge kötések erejére vonatkozó elméletéből (1973, 1983) és Burt (1992) strukturális lyukakra vonatkozó modelljéből indul ki. Burt elmélete alapján az elérhető kapcsolatok és információk változatossága szempontjából előnyösebb, ha az egyén összekötő szerepet tölt be több, sűrű kapcsolatokkal átszőtt hálózat között, mintha ugyanakkor a hálózatnak több tagjával is kapcsolatban állna. Mivel az egyes hálózatokban található egyének egymással szoros kapcsolatban vannak, valószínű, hogy nagyjából azonos információval rendelkeznek, így nagyobb eséllyel jutunk nem redundáns információhoz, ha a különböző hálózatok közötti strukturális lyukakat elfoglalva különböző hálózatok tagjaival tartjuk a kapcsolatot.

A társas viszonyokban rejlő információs potenciál Coleman (1990) elméletében is a társadalmi tőke egyik alaptípusaként jelenik meg. Coleman e gondolatát nem kapcsolja össze a kapcsolathálózatban elfoglalt pozíció vagy az ennek alakítására vonatkozó stratégiai megfontolások elemzésével, de úgy gondolja, hogy a más célból fenntartott kapcsolatok felhasználhatóak információszerzésre is, csak jól kell tudnunk választani közülük. Ezt a gondolatot csak egy lépés választja el attól, hogy a széles körű információszerzés érdekében az egyének kapcsolathálózatukat tudatosan építsék.

Esser megpróbál választ adni arra a kérdésre, vajon mi motiválja ismerőseinket arra, hogy segítőkészek legyenek, miközben instrumentális és stratégiai módon viselkedünk velük szemben. A racionális magyarázat erre az, hogy az információk cseréje mindkét fél számára előnyös lehet. Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy túl nagy a kockázata annak, hogy az információ olyan egyénekhez is eljut, akikhez nem kellene eljutnia, így a kapcsolat bizalom híján nem alakul ki. Mindez Esser szerint érdekes problémát vet fel: vajon keletkezhets-e bizalom olyan helyzetekben, amikor az egyének csak gondosan szelektált kontaktusokon keresztül lépnek egymással kapcsolatba? Vajon miért érezne a másik fél ebben a helyzetben kötelezettséget arra vonatkozóan, hogy információval szolgáljon számunkra?

Bizalomtőke

Esser válasza a fenti kérdésre az, hogy még a pozicionális tőke felhalmozására irányuló számító és stratégiai optimalizálás is igényel egy minimális szintű bizalmat és elköteleződést a kapcsolat irányában annak érdekében, hogy elérhetővé és mobilizálhatóvá váljanak a mások által birtokolt erőforrások. Csak a bizalmon és kötelezettségeken keresztül válhat ugyanis a kapcsolati tőke alapjául szolgáló viszony olyan stabil tőkévé, amelyet magánjósággként birtokolhatunk és élvezhetjük előnyeit.¹⁵

A bizalomtőke Esser definíciója szerint azokat az erőforrásokat és hasznokat foglalja magában, amelyekhez az egyén annak köszönhetően jut hozzá, hogy mások megbízhatónak tekintik. E tőke nagyságát a kapcsolatok száma, az e kapcsolatokat által mobilizálható erőforrások és hasznok értéke, valamint az határozza meg, hogy mások mekkora valószínűséget tulajdonítanak annak, hogy az adott egyén megbízhatónak bizonyul majd az interakció során (Esser 2008: 34).¹⁶

Kötelezettségtőke

A kötelezettségtőke az Esser által felvázolt rendszerben a kapcsolati tőke harmadik típusa, amelynek nagyságát a német szerző szerint három elem határozza meg: egyrészt azon kötelezettségek száma, amelyekkel más cselekvők az egyénnek tartoznak, másrészt azon erőforrások és hasznok értéke, amelyekhez e szívességeken keresztül az egyén hozzájuthat, harmadrészt az egyén által fenntartott kapcsolatok száma (Esser 2008: 35). Ugyan Esser e ponton nem hivatkozik Colemanre, definíciója azonban nagyban támaszkodik az amerikai szerző alábbi soraira: „Ha A megtesz valamit B-nek, és bízik abban, hogy B ezt a jövőben viszonzni fogja, akkor ez A-ban elvárás ébreszt, B-ben pedig azt a kötelezettséget, hogy nem szabad elveszítenie ezt a bizalmat. E kötelezettség úgy is felfogható, mint egy A birtokában lévő »váltó«, amelyet B csak valamilyen ellenszolgáltatással válthat ki” (Coleman 1998: 19). Coleman a bizalomtőkét és kötelezettségtőkét elméletileg nem különíti el, véleménye szerint a kötelezettségek és elvárások alapját a bizalom képezi, a kötelezettségek rendszere bizalom nélkül kevésbé működőképes.

A kötelezettségtőkét – a kölcsönös csere elnevezéssel utalva a fogalomra – Portes és Sensenbrenner¹⁷ is azonosítják: „A kölcsönös tranzakciókból létrejövő társadalmi tőke nem más, mint a másoknak tett szívességeken és a kölcsönösség elvén alapuló »váltók« felhalmozódása” (Portes – Sensenbrenner 1998: 286). Ez esetben az önérdéküket követő egyének azért engednek hozzáférést az általuk birtokolt erőforrásokhoz mások számára, mert azt várják, hogy e szívességük a jövőben viszonzásra talál (Portes 1998).

Esser érinti azt a problémát is, hogy vajon az erős vagy gyenge kötések (Granovetter

¹⁵ Az ezzel kapcsolatos problémára később még visszatérek.

¹⁶ Már most utalok rá, hogy a bizalomtőke az egyes konkrét kapcsolatok esetén értelmezendő, a hálózat egészének szintjén megnyilvánuló – és később bemutatásra kerülő – hálózatbizalom a hálózati tőke egyik altípusát fogja képezni.

¹⁷ Portes és Sensenbrenner (1998) a társadalmi tőke négy forrását azonosítják: az értékintrojekciót, a kölcsönös cserét, a korlátozott szolidaritást, valamint a kikényszeríthető megbízhatóságot. E négy típus mindegyike beilleszthető Esser tipológiai rendszerébe.

1973, 1983) növelik-e jobban a kapcsolati tőkét. Mint írja, a bizalom- és kötelezettségtőke kialakulása akkor a legvalószínűbb, ha a felek nagymértékben függnek egymástól, a kontaktust folyamatosan fenntartják, hosszú távú kapcsolatban gondolkodnak, és a kapcsolatnak nincs alternatívája az elérhető viszonyrendszerben. Ez a leírás az erős kötésekkel rendelkező kapcsolathálózatokra jellemző. A bizalom- és kötelezettségtőke Esser szerint nem egyeztethető össze a nyíltan kimutatott racionális, számító viselkedéssel,¹⁸ ezért minden, a kapcsolatokba való szándékos, stratégiai beruházás megköveteli legalább a látszatát annak, hogy az adott kapcsolat számunkra többet jelent, mint pusztán hozzájárulást a másik által birtokolt erőforrásokhoz.

A pozicionális tőke sikeres kiaknázásához tehát bizonyos mértékű bizalomra és kötelezettségtőkére is szükség van. A valós kapcsolathálózatokban ezek a tőkefajták nem függetlenek egymástól, és nem választhatóak el olyan élesen, ahogy Esser koncepciója azt sugallja – de ezt a szerző is belátja. Meglátása szerint ez annak is köszönhető, hogy kapcsolathálóink rendszerint nem tudatos számítás eredményeként jönnek létre, hanem más tevékenységek melléktermékeként, amelyek részben maguk hozzák létre és alakítják társas viszonyainkat.

Esser társadalmi tőke-rendszerében nem csupán a kapcsolati tőke egyes típusai nem függetlenek egymástól, de a kapcsolati és hálózati tőke működése között is összefüggést feltételez. Ennek szemléletes példája, hogy a hálózati tőkére a bizalom- és kötelezettségtőke működésének alapjaként tekint. Az eme tőkefajták létrejöttéhez vezető mechanizmusok ugyanis nem kizárólag altruizmuson alapulnak, hanem azon is, hogy a felek érdekeltek abban, hogy fenntartsák a kapcsolatot, és a közösségben léteznek bizonyos garanciák (mindenekelőtt megfelelő hálózatkontroll és közösségi szankciók), hogy a szívességek nem maradnak viszonzatlanok, az ígéreteket nem szegik meg. Vagy ha mégis, ezek nyilvánosságra kerülnek. Így idővel kialakulhat egy sajátos morál, amely a kölcsönös bizalom és lekötelezettség alapjává válhat. Ezen a ponton tehát Esser sajátos összefüggést tételez fel a társadalmi tőke két aspektusa között – a kapcsolatok szintjén megmutatkozó bizalom- és kötelezettségtőke mértéke nagyobb a hálózati tőke egyes összetevőinek (hálózatkontroll, hálózatbizalom, hálózatmorál) magasabb szintje esetén. Ez az összefüggés Coleman (1998) munkájában is megjelenik, amikor a kötelezettségek és elvárások formájában testet öltő társadalmi tőke nagyságát a társadalmi környezet (struktúra) megbízhatóságától teszi függővé.

Hálózati tőke

A hálózati tőke Esser definíciója szerint az általánosan elfogadott társadalmi normák létezésére utal, amelyek a közösség tagjainak viselkedése feletti hatékony kontroll biztosítását célozzák. A hálózati tőkét a német szerző két tekintetben is alapvetően különbözönek tartja a kapcsolati tőkétől: egyrészt a hálózati tőkét nem

¹⁸ Holott a megbízhatóság, valamint a kötelezettségek vállalása is lehet racionális döntés eredménye, ahogy arra Coleman, valamint Portes és Sensenbrenner rávilágítottak.

birtokolhatják az egyes individuumok, hanem az egyének közötti viszonyok rendszerében létezik, másrészt a hálózati tőke nem közvetlenül, az ilyen típusú tőke létrehozására irányuló szándékos egyéni beruházások útján keletkezik. Egy hálózat vagy közösség minden tagja egyenlő mértékben részesedik a csoport rendelkezésére álló hálózati tőkéből, előnyeinek élvezetéből nem zárható ki, függetlenül attól, hogy hozzájárult-e létrehozásához vagy sem (Esser 2008: 37).

A hálózati tőke tehát Esser szerint közjószág, és nem pusztán az egyéni cselekvők érdekei és beruházásai nyomán termelődik. Kialakítása tipikus kollektív cselekvési problémát hív életre (Olson 1987): miközben ugyanis a közösség minden tagja élvezzi a magas szintű hálózati tőke előnyeit, az egyes egyének akkor járnak a legjobban, ha potyautas módjára megtagadják hozzájárulásukat a közös cél eléréséhez, az erőfeszítéseket a többiekre hagyva – akik azonban ugyanezen érveket megfontolva szintén nem érzik ösztönözve magukat a cselekvésre. Esser szerint a potyautas-probléma az Olson által leírt megoldások (pl. szelektív ösztönzők, föderatív elveken szerveződő csoportok) segítségével részben kezelhető. Ugyanakkor – mint arra Olson is utalt – minél nagyobb méretű a közösség, annál kevésbé hatékony és sikeres a szelektív ösztönzők alkalmazása. Esser szerint a hálózati tőke közjószág jellege és az ezzel együtt járó kollektív cselekvési probléma az egyik oka annak, hogy a nagyméretű és komplex társadalmakban az ilyen tőke kialakulása csak korlátozott mértékben lehetséges.

Esser a hálózati tőke három altípusát különbözteti meg: a hálózatkontrollt (*system control, Systemkontrolle*), a hálózatbizalmat (*system trust, Systemvertrauen*), valamint a hálózatmorált (*system morality, Systemmoral*). Most vegyük részletesebben szemügyre a hálózati tőke altípusainak jellemzőit!

Hálózatkontroll

Esser szerint hálózatkontroll akkor jön létre, amikor a hálózati tagok viselkedéséről szóló információk gyorsan és széles körben terjednek, valószínűtlenné téve annak előfordulását, hogy a normasértő vagy opportunistá viselkedés észrevétlen marad. Ha a tagok ilyenfajta közösségi ellenőrzése megvalósul, az megoldást nyújthat a kollektív cselekvési problémákra azáltal, hogy a potyautasság észrevehetővé és büntethetővé válik. Mindehhez magas sűrűségű, zárt hálózatra és stabil kapcsolatokra van szükség (Esser 2008: 38). Porteshez (1998) hasonlóan hangsúlyozza azonban, hogy a magas fokú hálózatkontroll nem mindig jár pozitív hatásokkal az egyének életére nézve.

Hálózatbizalom

A hálózatbizalom Esser definíciója szerint a hálózat egészének megfelelő működésébe vetett általános bizalom. E bizalom alapja a hatékonyan működő hálózatkontroll, amely biztosítja az egyéneket arról, hogy bizalmukkal mások nem élnek vissza. Ha azonban a hálózat egésze iránt érzett bizalom kialakul, képes arra, hogy a társadalmi kontroll bizonyos hiányosságait helyettesítse, és a hálózat működése bizonyos

mértékgig függetlenebbé válhat a tagok cselekvésére vonatkozó információáramlásától (Esser 2008: 38).

Vegyük észre, mennyire hasonló gondolatokat fogalmazott meg Portes és Sensenbrenner (1998) a társadalmi tőke egyik általuk azonosított formája, a kikényszeríthető megbízhatóság esetében! Tanulmányuk szerint „azt a társadalmi tőkét, melyet a közösségek ellenőrző képessége megteremt, leghelyesebb kikényszeríthető bizalomként definiálni” (Portes – Sensenbrenner 1998: 295). E tőkefajtát erősen instrumentális irányultságúnak tételezik, ahol az egyéni cselekvést a csoport szankcionáló képessége befolyásolja. Az egyéni motiváció abban rejlik, hogy jó hírnév révén a szereplők előnyökhöz juthatnak. Azonban a kölcsönös cserével ellentétes módon ebben az esetben „a cselekvő viselkedése nem egy másik egyénre, hanem az egész közösség társadalmi kapcsolathálója iránnyul” (uo. 1998: 287).

Hálózatmorál

Hálózatmorál abban az esetben alakul ki, ha létrejön a tagok közötti kölcsönös elköteleződés, a normákat és értékeket a hálózat minden tagja érvényesnek és elfogadottnak tekinti. A hálózatmorál olyan orientáló attitűdöt jelent, amelynek birtokában a tagok rutinszerűen a hálózati normáknak megfelelően viselkednek, anélkül, hogy egoista céljaikat mérlegelnék. Mindezek nyomán olyan kölcsönös irányultságú társas viszony jön létre, amely a hálózat egészére kiterjed, így a kölcsönös elköteleződés érzete nemcsak az egyes konkrét személyekhez fűződő relációkban alakul ki, hanem a hálózat bármely más tagjával szemben. A hálózatbizalomhoz hasonlóan a hálózatmorál is hozzájárul ahhoz, hogy a közösség függetlenné váljon az információáramlás strukturális feltételeitől, a társadalmi tőke e formája azonban csak akkor jöhet létre, ha a hálózatkontroll hatékonyan működik és a hálózatbizalom kialakult (Esser 2008: 39).

A közösségi norma mint a társadalmi tőke egy fajtája szintén megjelenik Coleman (1998) tanulmányában. Coleman szerint a kollektív cselekvési problémák megoldásában fontos szerepet játszanak azok az olykor bensővé vált, máskor hatékony ösztönzők és szankciók (azaz Esser kifejezésével élve a hálózatkontroll) segítségével kikényszerített előíró normák, hogy az egyének önérdüküket háttérbe szorítva a közösség érdekeit figyelembe véve cselekedjenek.¹⁹

A Portes és Sensenbrenner (1998) által azonosított tőkefajták közül az értékintrojekció, valamint a korlátozott szolidaritás vezet elveken alapuló, csoportorientált viselkedéshez. Míg az értékintrojekció forrását a szocializáció során elsajátított

¹⁹ Coleman (1990) a társadalmi tőke további típusaiként azonosítja a hatalmi viszonyokat, valamint a kisajátítható és szándékosan létrehozott szervezeteket. E típusok nem (vagy csak nehezen) illeszthetők be Esser konceptuális keretébe, leginkább a hálózatkontroll speciális formáinak lehet tekinteni őket. A hatalmi viszonyok a hálózatkontrollt helyettesíthetik olyan esetekben, amikor azt a közösség nem tudja (vagy nem akarja) biztosítani. Azáltal, hogy az ellenőrzési jogkör átruházása megoldást kínál a potyautas-problémára, hozzájárulhat a hálózatbizalom és -morál működéséhez. A szervezetek esetében arról van szó, hogy adott célra létrehozott szervezetek más célok elérését is elősegíthetik, illetve olyan közjóságot teremthetnek, amikből azok is részesülnek, akik nem tagjai a szervezetnek. Az első esetben a tagok a szervezet által nyújtott kapcsolatháló felhasználásával a szervezet eredeti céljaitól eltérő erőforrásokat aknázhatnak ki (hasonlóan ahhoz, amikor meglévő kapcsolataikat információszerzésre használják fel). A második eset a hálózati tőke azon általános jellemzőjét illusztrálja, hogy a csoport egy része által létrehozott tőke előnyeinek élvezetéből a közösség egyik tagja sem zárható ki.

értékek képezik, addig a korlátozott szolidaritás a közös nehézséggel szembesülő emberek szituációra adott válasza nyomán alakul ki. Mind Coleman, mind Portes és Sensenbrenner, mind pedig Esser hangsúlyozzák ugyanakkor, hogy eme, gyakran tőkeként funkcionáló közösségi normák nem csupán pozitív hatással rendelkeznek, hanem bizonyos esetekben negatív következményekkel is bírhatnak az egyéni cselekvésre vonatkozóan: korlátozhatják, akadályozhatják azt (a Coleman, Portes és Sensenbrenner és Esser koncepciója közötti hasonlóságok összefoglalására lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat: A társadalmi tőke Coleman, valamint Portes és Sensenbrenner által azonosított formái az Esser által megalkotott tipológiai rendszerben

	Társadalmi tőke					
	Kapcsolati tőke			Hálózati tőke		
Esser	Pozicionális tőke	Bizalom-tőke	Kötelezettség-tőke	Hálózat-kontroll	Hálózat-bizalom	Hálózatmorál
Coleman	információs potenciál	kötelezettségek, elvárások		hatékony szankciók	a struktúra megbízhatósága	normák
Portes és Sensenbrenner			kölcsönös csere	kikényszeríthető megbízhatóság		értékintrojekció, korlátozott szolidaritás

A társadalmi tőke-típusok összefüggései, mechanizmusai és strukturális feltételei

A különböző társadalmi tőke-típusok különböző erőforrásokat és előnyöket nyújtanak az egyének és közösségek számára, valamint eltérő mechanizmusok eredményeképpen és más-más strukturális feltételek mellett jönnek létre (Esser 2008: 44, összefoglalásul lásd a 2. táblázatot).

A pozicionális tőke a nem redundáns információ szerzésében, valamint a különböző típusú társas tevékenységek biztosításában játszik fontos szerepet. Felhalmozásához a kapcsolatok tudatos és hatékony menedzselésére van szükség, strukturális alapjait a gyenge kötések képezik. A kapcsolati tőke másik két formája ezzel szemben az erős kötésekben alapul: a bizalomtőke a kockázatos tranzakciókban való eredményes részvétel lehetőségét segíti elő, míg a kötelezettségtőke a segítségnyújtás és a szolidaritás alapját képezi.

Az eredményes hálózatkontroll az információáramlás sebességétől és hiánytalanságától függ, míg a hálózatbizalom és a hálózatmorál e kontroll hatékony működése révén jöhet létre. Ez utóbbi két tőkefajta kialakulása nagyban függ a hálózat „teljesítményétől”, míg azonban Esser szerint a hálózatbizalom kialakulásához arra van szükség, hogy a hálózatkontroll folyamatosan megfelelően működjön, addig

a hálózatmorál egy olyan attitűdöt jelent, amely képes áthidalni a hálózat működésében időnként bekövetkező hiányosságokat is. A hálózati tőke e három fajtájának strukturális előfeltételeit a hálózat sűrűsége, zártsága és stabilitása, valamint a hálózat tagjainak az adott hálózat eredményességétől való függősége képezik.

A kapcsolati és hálózati tőke fogalmi elválasztását mindazonáltal nem érdemes ilyen mereven kezelni. A társadalmi tőke individuális és kollektív aspektusai nem különülnek el olyan tisztán, mint azt a tanulmány sugallja. Ezt Esser is belátja, amikor hangsúlyozza, hogy a kapcsolati tőkének is van némi közjóság jellege, hiszen egy *kapcsolat* kialakulásához és fenntartásához más személyekre is szükség van – Coleman korábban idézett gondolatmenetére utalva: a társadalmi tőke az egyének közötti „*viszonyokban ölt testet*” (Coleman 1998: 17). Továbbá a hálózati tőke sem jöhet létre individuális cselekvés és egyének közötti interakciók nélkül. Az alapvető különbség Esser szerint a két tőkefajta eltérő természetében ragadható meg: a kapcsolati tőke az egyes konkrét személyekhez fűződő kapcsolatokból ered, míg a hálózati tőke a hálózat iránti általános viszonyulásból származik (Esser 2008: 26).

A társadalmi tőke közjóság jellegének problémája Colemannél (1990) is megjelenik. Coleman szerint a közjavak létrehozásakor általában fennálló kollektív cselekvési problémák miatt a társadalmi tőke legtöbb formája más tevékenységek melléktermékeként keletkezik. Essernél a hálózati tőke kialakulásának mechanizmusa nem teljesen egyértelmű, de egy helyen ő is úgy fogalmaz, hogy míg a kapcsolati tőke létrejöhet szándékos egyéni beruházások eredményeként, addig a hálózati tőke a kapcsolati tőke melléktermékeként jön létre (Esser 2008: 41). Ez úgy értelmezhető, hogy a mikroszinten a kapcsolati tőkébe történő egyéni beruházások és döntések eredményeképpen makroszinten kialakulnak a hálózati tőke különböző típusai. A hálózati tőke kialakulása azután visszahat az egyéni cselekvőkre, elősegítve a kapcsolati tőke hatékonyabb működését.

De vajon tőkének tekinthetők-e a más tevékenységek melléktermékeként létrejövő, közjóság jellegű erőforrások? Sik Endre (2006) a kapcsolati tőke²⁰ tőkejellege mellett foglal állást. Érvei szerint a kapcsolati tőke azon jellemzői, hogy (1) alkalmas termékek és szolgáltatások létrehozására oly módon, hogy maga nem alakul át, és (2) létrehozásához kockázatos beruházások szükségesek, kielégítik a közgazdaságtan szűk tőkedefinícióját (Sik 2006: 77). Angelusz és Tardos (1998) a társadalmi tőke-fogalom helyett a kapcsolathálózati erőforrások kifejezés használatát választják, és indokoltan tartják a társadalmi tőke fogalmát a közgazdaságtan tőkeértelmezéséhez közelíteni. Mindezek alapján úgy gondolom, hogy az Esser által definiált kapcsolati tőke (amely a későbbi megtérülés reményében szándékos egyéni beruházások útján keletkezik) megfelel a közgazdaságtan szűk tőkedefiníciója által támasztott követelményeknek.

Problémásabb a hálózati tőke esete. Mint már utaltam rá, ennek kialakulási me-

20 Itt most nem az Esser által definiált kapcsolati tőkéről van szó, hanem a társadalmi tőketípusok ama körére, melyet Sik (2006) kapcsolati tőke névvel illet.

chanizmusa Esser tanulmányában kevésbé kidolgozott és így egy kissé homályos, de egy helyen utal rá, hogy a hálózati tőke a kapcsolati tőke melléktermékeként keletkezik, és nem vezethető vissza maradéktalanul egyéni viselkedésekre. Azaz kérdéses, hogy kielégíti-e a közgazdaságtan tőkefogalmának azon elemét, hogy előállításhoz a későbbi hozadék reményében befektetésre van szükség. Ha a hálózati tőke melléktermékként, nem szándékolt módon jön létre, akkor az egyéni beruházások a kapcsolati tőke növelése érdekében történnek, a motivációk nem (vagy nem elsődlegesen) a hálózati tőke előállítására irányulnak. E megfontolások alapján a hálózati tőke kevésbé tekinthető tőkének a szó szigorú közgazdaságtani értelmében, mint a kapcsolati tőke.²¹

2. táblázat: A társadalmi tőke típusai

	Társadalmi tőke					
	Kapcsolati tőke			Hálózati tőke		
	Pozicionális tőke	Bizalomtőke	Kötelezettségítő tőke	Hálózatkontroll	Hálózatbizalom	Hálózatmorál
Tipikus erőforrások és hasznok	Információ/társas élet	Kockázatos tranzakciók	Segítség/szolidaritás	Társas kontroll/kollektív figyelem	Általános szíveségkész-ség	Értékek, normák, morál érvényessége
Mechanizmusok	Kapcsolatmenedzsment	Megbízhatóság/elkötelezettség	Szívésségek és elvárások	Információ-áramlás	Hálózati teljesítmény	Attitűdök
Strukturális feltételek	Gyenge kötések	Erős kötések		Sűrűség, zártság, stabilitás, a hálózattól való függőség		

Forrás: Esser (2008: 46)

Összegzés és néhány kritikai észrevétel

Jelen tanulmányban a társadalmitőke-fogalmat ért bírálatokra reflektálva ismerttettem azt a Hartmut Esser német szociológus által kidolgozott tipológiai rendszert, mely a társadalmitőke-terminus pontos explikációja céljából a fogalom különböző jelentésváltozatainak elhatárolására és definiálására vállalkozik. Tanulmányomban Portes (1998, 2000) és Esser (2008) nyomán áttekintettem a társadalmi tőke különböző jelentéstartalmait, majd Esser alapján bemutattam a társadalmi tőke két típusát: a kapcsolati és a hálózati tőkét. E tőkefajták sajátos jellemzőinek és altípusainak ismertetése során kísérletet tettem az Esser által elkezdett munka folytatására, azaz a korábbi társadalmitőke-fogalommal foglalkozó teoretikusok – közülük

21 Angelusz Róbert (2010) továbbá amellett érvel, hogy a mindenki által elérhető és felhasználható közjavakat nem helyes tőkének tekinteni. A tőke jellemzője ugyanis, hogy különböző társadalmi csoportok eltérő mértékben rendelkeznek vele. Ugyanakkor hozzátesszi, hogy létezhetnek parciális közjavak, melyek csak bizonyos társadalmi csoportoknak állnak rendelkezésére, és amelyek e csoport számára tőkeként funkcionálhatnak. Sőt lábjegyzetben mindezt azzal is kiegészíti, hogy bizonyos esetekben egész nemzetek is rendelkezhetnek ilyenfajta társadalmi tőkével.

is Coleman, valamint Portes és Sensenbrenner – által megfogalmazott koncepciók elhelyezésére az Esser által megalkotott konceptuális keretben. A továbbiakban érdemes lenne ugyanakkor Esser gondolatmenetét más elméletalkotók munkájával is összevetni.

Esser tanulmányának újszerűsége abban rejlik, hogy a korábbi teoretikusok által megalkotott társadalmi-tőke-definíciók szintetizálására egy olyan átfogó konceptuális keretet hozott létre, melyben mind az individuális, mint a kollektív megközelítések helyet kaptak. A valós kapcsolathálózatokban azonban eme tőkefajták nem mindig választhatók szét ilyen egyértelműen. Esser ugyan röviden szól arról, hogy a társadalmi tőke elméletileg elkülöníthető két aspektusa, a kapcsolati és hálózati tőke empirikusan kölcsönhatásban állhat egymással, de ezzel kapcsolatos gondolatmenetét bővebben nem fejti ki.

Így némi hiányérzetünk támadhat amiatt, hogy a tanulmány nem foglalkozik a kidolgozott elméleti koncepció és az empirikus kutatás lehetséges kapcsolódási pontjaival, valamint a kapcsolati és hálózati tőke és ezek altípusainak operacionálizálási lehetőségeivel. Pedig a társadalmi tőke empirikus kutatási és elemzési lehetőségeiről már nagyszámú irodalom született,²² egyes fajtáinak mérhetővé tételére is történtek már kísérletek (pl. Glaeser et al. 2000; Van der Gaag 2005; Van der Gaag – Snijders 2005), és a kapcsolati erőforrások témájában hazánkban is nemzetközi szintű empirikus kutatások zajlottak az utóbbi évtizedekben (lásd például Angelusz – Tardos 2001, 2008; vagy Sik 2012). Ahhoz, hogy az Esser által megalkotott elméleti tipológia az empirikus kutatásokhoz is hozzájárulhasson, ezen a ponton lenne szükség munkája továbbgondolására.

ABSTRACT: Reflecting on the critics of the concept of social capital I outline and critically examine the typology constructed by the German sociologist Hartmut Esser, who attempts to distinguish and define the distinct aspects of social capital. After reviewing the different meanings of the concept described in the sociological literature I present the two types of social capital defined by Esser: relational capital and system capital. I also summarize and make some critical remarks on the particular characteristics, underlying mechanisms and structural conditions of the different kinds of relational and system capital: positional capital, trust capital, obligation capital, and system control, system trust, and system morality. Finally I attempt to accommodate the forms of social capital described by Coleman, and Portes and Sensenbrenner to the conceptual framework created by Esser.

22 Egy áttekintő tanulmány az utóbbi évekből Mouw (2006) összefoglalója, továbbá az elemzési nehézségekkel kapcsolatban lásd még például Durlauf (2002) írását.

Irodalom

- Angelusz R. (2010): Tőke vagy erőforrás? Adalékok a társadalmi tőke elméletéhez. *Szociológiai Szemle*, 20(3): 147–166.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest: TÁRKI, 237–256.
- Angelusz, R. – Tardos, R. (2001): Change and Stability in Social Network Resources: The Case of Hungary under Transformation. In Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds.): *Social Capital: Theory and Research*. N.Y.: Aldine de Gruyter, 297–323.
- Angelusz, R. – Tardos, R. (2008): Assessing Social Capital and Attainment Dynamics: Position Generator Applications in Hungary, 1987–2003. In Lin, N. – Erickson, B. H. (eds.): *Social Capital*. Oxford: Oxford University Press, 394–420.
- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: AULA Kiadó, 11–43.
- Burt, R. S. (1992): *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: AULA Kiadó, 11–43.
- Dasgupta, P. – Serageldin, I. (eds.) (1999): *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington: World Bank.
- Durlauf, S. N. (2002): On the Empirics of Social Capital. *The Economic Journal*, 112(483): 459–479.
- Esser, H. (2000): *Soziologie: Spezielle Grundlagen, Band 4: Opportunitäten und Restriktionen*. Frankfurt: Campus.
- Esser, H. (2008): The two Meanings of Social Capital. In Castiglione, D. – Van Deth, J. W. – Wolleb, G. (eds.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press, 22–49.
- Glaeser, E. L. – Laibson, D. I. – Scheinkman, J. A. – Soutter, C. L. (2000): Measuring Trust. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(3): 811–846.
- Granovetter, M. (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360–1380.
- Granovetter, M. (1974): *Getting a Job: A Study of Contacts and Careers*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Granovetter, M. (1983): The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, 1(1): 201–233.

- Hanifan, L. J. (2003 [1920]): Social Capital – Its Development and Use. In Ostrom, E. – Ahn, T. K. (eds.): *Foundation of Social Capital*. Elgar, Cheltenham: 22–35.
- Lin, N. – Ensel, W. – Vaughn, J. C. (1981): Social Resources and Strength of Ties: Structural Factors in Occupational Status Attainment. *American Sociological Review*, 46(4): 393–405.
- Lin, N. (2001a): Building a Network Theory of Social Capital. In Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds.): *Social Capital: Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter, 3–29.
- Lin, N. (2001b): *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lin, N. – Cook, K. – Burt, R. S. (eds.) (2001): *Social Capital: Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter.
- Loury, G. C. (1977): A Dynamic Theory of Racial Income Difference. In Wallace, P. A. – LeMund, A. (eds.): *Women, Minorities, and Employment Discrimination*. Lexington: Lexington Press.
- Loury, G. C. (1981): Intergenerational Transfers and the Distribution of Earnings. *Econometrica*, 49(4): 843–867.
- Manski, C. F. (2000): Economic Analysis of Social Interactions. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3): 115–136.
- Mouw, T. (2006): Estimating the Causal Effect of Social Capital: A Review of Recent Research. *Annual Review of Sociology*, 32(1): 79–102.
- Olson, M. (1987): *A kollektív cselekvés logikája: Közjavak és csoportelmélet*. Budapest: Osiris.
- Orbán A. – Szántó Z. (2005): Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 3(2): 55–70.
- Portes, A. – Sensenbrenner, J. (1998): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: AULA Kiadó, 281–317.
- Portes, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1): 1–24.
- Portes, A. (2000): The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1): 1–12.
- Portes, A. (2010): *Economic Sociology: A Systematic Inquiry*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (1995): Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1): 65–78.
- Putnam, R. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Sik E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? *Szociológiai Szemle*, 16(2): 72–95.
- Sik E. (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. Budapest: Eötvös.

- Sobel, J. (2002): Can We Trust Social Capital? *Journal of Economic Literature*, XL: 139–154.
- Van der Gaag, M. P. J. (2005): Measurement of Individual Social Capital. Groningen: Ph.D dissertation.
- Van der Gaag, M. P. J. – Snijders, T. A. B. (2005): The Resource Generator: Social Capital Quantification with Concrete Items. *Social Networks*, 27(1): 1–29.